

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ У ПРАЦЯХ ВІКЕНТІЯ ШАНДОРА

Серед дослідників історії Закарпаття міжвоєнного періоду особливе місце посідають змістовні праці Вікентія Шандора.¹ У них він зумів поєднати багаточисний архівний матеріал з особистими спогадами і міркуваннями, оскільки брав активну участь в суспільно-політичному житті краю між двома світовими війнами.

Після поразки в першій світовій війні Австро-Угорська монархія розпалася, внаслідок чого виникло ряд незалежних держав. З'явилася сприятлива нагода жити державним життям і для закарпатських українців. Слід погодитись з твердженням В.Шандора, що «карпатські українці не мали причин залишатись вірними Мадярщині, яка, крім того, що нищила їх національно й культурно, посягала вже і на назви їхніх міст і містечок та особистих прізвиськ. Все це робилось ради унітарної великої Мадярщини та самих мадярів, як «пануючої нації».² Вчений детально описав рішення з'їзду 10 грудня 1918р., на якому «переважаюча більшість делегатів висловлювалась за приєднання краю до України».³ Будапешту не допоміг навіть окремих пункт Закону №10 («Руська Крайна»), в якому закарпатським русинам обіцялась автономія. В.Шандор справедливо писав, що, крім Ужгородської національної ради, решта рад, зокрема Любовнянська, Свалявська, Мараморощ-Сигітська і Ясінянська стояли на чіткій українській позиції. Пізніше проукраїнської орієнтації почала притримуватись і Ужгородська рада. Всенародні Збори в Хусті 21 січня 1919р., на яких були присутні 420 делегатів із всього Закарпаття, висловились за приєднання краю до України. Однак, відзначає В.Шандор, «помимо такого загального вияву волі населення, приєднання краю до України не мало в той час відповідної збройної сили, як теж інші політичні обставини в Європі тому не сприяли».⁴ Аналогічної точки зору дотримуються й сучасні вітчизняні дослідники.⁵

«Закарпатська проблема» вирішувалась на Паризькій мирній конференції «Інтенцією Мирної конференції, — зазначає В.Шандор, — було саме об'єднати розділені досі народи, як, напр. Польща, Югославія, Чехословаччина. Одинокий виїмок примінено чомусь до України. Замість об'єднати її державну територію та підтримати в боротьбі проти большевизму, територію України розділено між чотирма державами. Був це прямо ворожий акт і найбільша політична помилка першої половини ХХст., а як вислід показує сьогодні, помилка в своїх наслідках прямо трагічна».⁶ В результаті Тріанонського мирного договору найбільше втратила Угорщина (68% території і 58% населення).⁷ А тоді нічого нема дивного в тому, що протягом всього міжвоєнного періоду Угорщина ні на мить не припиняла реваншистську діяльність проти Чехословаччини і Закарпаття.⁸

В.Шандор детально висвітлив спроби першого президента ЧСР Т.Масарика привернути на свій бік американських русинів, переконати їх в необхідності приєднати Закарпаття до Чехословаччини. Дослідник наводить дані плебісциту у Скрентоні: «За злуку з Чехословаччиною голосувало 67%, Україною — 28%, Росією — менше як 1%, Мадярщиною — менше як 1%, Галичиною — менше як 1%, за повну незалежність — 2%».⁹ У травні 1919р. Центральна Руська На

родна Рада теж підтримала результати голосування в Скрентоні. Закарпаття було включено до складу ЧСР на правах автономії.

Учений об'єктивно оцінив входження краю до Чехословаччини. «Подаючи критичну аналізу нашого конституційного розвитку та взагалі взаємини в Чехословаччині, — констатував В.Шандор, — не маємо наміру замовчувати чи затемнювати ті успіхи, які ми, як нарід, протягом не повних двадцяти літ в демократичній Чехословацькій державі здобули. Як життя показало, за цей короткий час ми вирости в національну й політичну силу. Це є одночасно й свідоцтвом великої здібности та творчої наснаги нашого народу, який за сприятливих умов в такім історично короткій часі в роках 1919–1939 став центром уваги міжнародного політичного світу».¹⁰ Разом з тим, вважав В.Шандор, чехи «в своїй політиці у нас об'єднувались із протинародними місцевими й чужими силами, які спрямовували до протиукраїнського національного й політичного руху. Були й видатні чехи, чію поміч і працю ми з великим вдоволенням приймали, вони розробляли правильно наші проблеми, нам помагали, були й членами уряду в Празі, але не мали рішаючого впливу на зміну політики в краю. Щойно в 1938–1939 роках із зміною державної системи Чехословаччини на федеративну, здобули українці езекутивну державну владу в краю».¹¹

Вікентію Шандору в період існування Карпато-Української держави була доручена важлива функція — представляти наш край у Празі. «Як тільки наприкінці листопада я зголосився в Братиславі у банку, — пригадував він, — до мене підійшов директор Алоїз Стібло з телеграмою від уряду Карпатської України, у якій вимагали, аби банк зразу відпустив мене до праці Представника уряду в Празі... Своім новим призначенням я був украй здивований, адже не належав до жодної політичної партії, а партії, як правило, висувають на відповідні посади своїх людей».¹² Відзначимо, що це призначення Уряду Карпатської України слід вважати вдалим. В.Шандор успішно справився з поставленими на нього обов'язками.

Необхідно було намітити примірний план роботи представництва в Празі. Серед завдань, які необхідно було вирішити в першу чергу, В.Шандор вважав: 1) Зорганізувати групу чеських приятелів, щоб через них мати ліпший доступ до чеських урядових кіл, підготовляти і вводити їхнім посередництвом у життя свої завдання, здобути довіру офіційних діячів до Карпатської України, української державної справи взагалі та до себе особисто. 2) Підібрати до Представництва кваліфікованих людей, які розуміються на справі. 3) Увійти у ділові й дружні контакти з українською еміграцією в Празі, щоб міг використати її досвід, поради та іншу допомогу. 4) Централізувати в рамках Представництва карпато-українську справу в Празі».¹³

Представництво уряду Карпатської України в Празі, яке очолював В.Шандор, складалося з семи чоловік. Крім голови, до нього входили О.Матковський, який виконував обов'язки адміністративного референта, В.Орелецький (референт зовнішніх справ), Г.Ситник (секретар), М.Рідлова (секретар), Й.Скала (зодій) та І.Майор (післанець). Децю пізніше, при представництві знаходився кореспондент урядової газети «Нова свобода» П.Вигнанський і дорадники А.Галетка, В.Качуровський і В.Бора. Цей склад, фактично, і повинен був вирішувати покладені на нього завдання.

Ще в жовтні 1938р. уряд Карпатської України зіткнувся з складною проблемою, яку негайно потрібно було вирішити — безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась. Саме тому уряд Карпатської України розпочав переговори з урядами Німеччини, ЧСР та деяких інших країн про можливість

для закарпатців виїжджати на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута. Необхідно відзначити, що ця робота велася через посередництво Карпатської України в Празі, зокрема, через В.Шандора. Численні архівні документи переконують, що В.Шандор постійно тримав уряд в курсі всіх справ. Зокрема, 27 лютого 1939р. він повідомляв А.Волошина, що німецьке міністерство праці потребує «50 родин з дітьми на земледільські роботи до Саксонії. Мешкання даром та платня 1200 марок».¹⁴ І таких телеграм були сотні.

В.Шандор користувався безмежним авторитетом. Не дивно, що як тільки виникали які-небудь труднощі, люди зверталися саме до нього. 21 лютого 1939р. Гжановицький писав Ю.Реваю: «Можливо, що провадження акції висилки робітників до Німеччини перебрала Прага і захоче переводити так, що найперше вичерпає свій контингент, пізніше словацький, а ми могли б прийти на чергу, можливо, за десять місяців. Просимо, щоб Ви при нагоді свого заїзду до Праги прибрали оцю справу з п.Шандором та іншими компетентними чинниками».¹⁵ Не викликає сумнівів, що велика заслуга в тому, що кількість безробітних в Карпатській Україні значно зменшилася, належить також В.Шандору.

23 грудня 1938р. при Президії уряду ЧСР в Празі була створена Державна Господарська Рада, яка повинна була вирішувати господарські, соціальні і фінансові справи. Спочатку її очолював Годач, потім Ян Батя. Що стосується В.Шандора, то він репрезентував в ДГР Карпатську Україну, добуваючи потрібні кредити. «Моя функція як члена ДГР, — пригадував В.Шандор, — дала мені можливість мати багато зустрічей і розмов з вирішальними державними діячами, в першій мірі з Яном Батьою. Треба було створити таку концепцію, якій допомога чехів для нас була б одночасно корисна і для них. Для цього я використав ідею української незалежності, державності... В українській державі знайшли б чехи та словаки сильну оборону проти посягань на них сусідів. Хоч Москва й Берлін виступали проти себе в минулому із зброєю, але коли розходилося про розподіл Європи, то знаходили спільну мову».¹⁶

В.Шандор багато зробив для заключення торговельних договорів Карпатської України з Німеччиною, Угорщиною, Румунією. Зокрема, 18 лютого 1939р. в Празі проходила міжміністерська конференція у справі заключення торговельного договору з Румунією. Карпатську Україну представляв В.Шандор, який пізніше звітувався: «У триденних нарадах вирішено і прийнято торговельну сторону справи. Осталось ще вирішити збірне конто, контингенти та преференційне мито (цло). Ми дістали від Румунії кукурудзу по дешевшій ціні, ніж та, яку нам пропонувала Мадярщина».¹⁷ Безумовно, що участь у міжнародних торговельних переговорах була доброю школою для молодих дипломатів Карпатської України.

Однак, події, які розгорнулися в березні 1939р., склалися не на користь Карпатській Україні. 14 березня 1939р., у зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки, А.Волошин змушений був проголосити незалежність Карпатської України. В.Шандор пригадував: «...прем'єр Волошин передав мені до Праги рішення уряду, сказавши: «Ви виконаєте акт проголошення незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба». Між 12.30 і 14.30 годие В.Шандор повідомив про це Президію Міністерської Ради й Міністерства закордонних справ ЧСР. З окупацією Закарпаття Угорщиною місія В.Шандора формально завершилася, хоча він продовжував чимало робити для допомоги біженцям із Карпатської України, забезпечуючи їх житлом, харчами тощо.

В.Шандор, вже проживаючи за кордоном, опублікував десятки праць, в яких дав об'єктивну оцінку подій 1938–1939рр. в Закарпатті. Це, зокрема, такі роботи, як «Карпатська Україна між двома світовими війнами», «Карпатська Україна — зфедерована держава» та ряд інших. Особливої уваги заслуговує книга В.Шандора «Спомини», перший том якої побачив світ у 1996р. Вона написана на основі дійсних історичних фактів, підтверджених джерелами, архівними документами, особистими щоденниковими записами, веденими протягом 30-ти літ, свідченням учасників тощо. Як писали видавці «Споминів», книга В.Шандора — це своєрідні політологічні студії пережитого автором..., перше науково виважене системне дослідження українських національне та державотворчих змагань у контексті суспільно-політичних процесів Західної Європи ХХ століття.

Примітки:

1. Вікентій Шандор. Закарпаття, історико-правний нарис. ІХ ст.-1920. -Нью-Йорк, 1992; його ж: Спомини. -т.І. Карпатська Україна 1938-1939. -Ужгород: Гражда; Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1996; його ж: Карпатська Україна між двома світовими війнами // Календар «Світла» на божий 1979 рік. Торонто, 1979. -с.53-60; його ж: «...Читайте нашу будучину в нашій долі». Русини-українці і словаки // Пам'ятки України. -1992. -№1. -с.85-97; його ж: Карпатська Україна — зфедерована держава. -Нью-Йорк, 1968; його ж: У тридцятиліття Карпатської України // Сучасність. -1969. -№4. -с.98-105; його ж: Невластива самобутність Карпатської України у виданні Гарвардського Українського Дослідного Інституту // Український Історик. -1980. -ч.1-4. -с.180-190; його ж: Армія і Карпатська Січ // Карпатська Січ. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 56 річниці Карпатської Січі. -Ужгород: Гражда, 1996. -с.33-72.
2. Вікентій Шандор. Закарпаття, історико-правний нарис. ІХст.-1920. -с.187.
3. Там же. -с.188-189.
4. Там же. -с.189.
5. Михайло Болдижар. Закарпаття між двома світовими війнами. -Ужгород, 1993; Микола Вегеш. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1919 роках. -Ужгород, 1996; його ж: Про альтернативу вклучення Закарпаття до складу Чехословаччини // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». -Ужгород, 1993. -с.113-121; М.Кугутяк. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХст.-1939р.). -Івано-Франківськ, 1993; Я.І.Мандрик. Причини втрати української державності в західних і східноукраїнських землях в 1918-1921рр. // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. -Луцьк, 1993, -с.36-37; Яблонський В.М. Діяльність української делегації на Паризькій мирній конференції в 1919р. // Там же. -с.50-51.
6. Вікентій Шандор. Закарпаття, історико-правний нарис. ІХст.-1920. -с.195.
7. Там же. -с.198.
8. Дет. див.: Микола Вегеш. Карпатська Україна у загальноєвропейському історичному контексті (1938-1939). -т.І. -Ужгород, 1997.
9. Вікентій Шандор. Закарпаття, історико-правний нарис. ІХст.-1920, -с.205.
10. Там же. -с.231.
11. Там же. -с.232.
12. Вікентій Шандор. Спомини. -т.І. Карпатська Україна 1938-1939. -с.146.
13. Там же. -с.147.
14. Державний архів Закарпатської області, ф.19, оп.3, спр.499, арк.43.
15. Там же, -с.599, арк.22.
16. Вікентій Шандор. Спомини. -т.І. Карпатська Україна 1938-1939. -с.177.
17. Там же. -с.196-197.
18. Там же. -с.337.